


<https://doi.org/10.18778/1733-0319.25.09>

PARS HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA

Iwona MODRZEWSKA-PIANETTI

Uniwersytet Warszawski

 <https://orcid.org/0000-0003-2487-7045>

AMFORY W EKSPOZYCJI MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W MURCJI (HISZPANIA)

AMPHORAE IN THE EXHIBITION OF THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN MURCIA (SPAIN)

This article deals with ancient amphorae in the exhibition of the Archaeological Museum of Murcia (Spain). So far, the amphorae have only had inventory cards and there has been no typological-chronological study of them. Each of the 8 amphorae is a different type and purpose. These are finds from various locations in the Region of Murcia. The aim of the study is to supplement museum data and to show the Polish reader amphorae of local production and those imported to this region of Spain in the ancient period.

Keywords: Antique amphorae, imports, local production, Archaeological Museum, exhibition, Murcia, Spain

Słowa kluczowe: amfory antyczne, importy, produkcja lokalna, Muzeum Archeologiczne, ekspozycja, Murcia, Hiszpania

Wstęp

Jednym z ważniejszych muzeów wspólnoty autonomicznej Murcia w Hiszpanii jest Muzeum Archeologiczne (skrót oficjalny MAM) w stolicy tego regionu. W artykule opisane są amfory znajdujące w ekspozycji muzealnej zadokumentowane

przeze mnie za pozwoleniem dyrektora Museo Arquéológico de Murcia pana Luisa Enrique de Miguel Santed. Prace w muzeum przez niego kierowanym i magazynie muzealnym zwanym *Nave* położonym na peryferiach Murcji, prowadziłam w latach 2016–2019 w związku z grantem Narodowego Centrum Nauki w Polsce¹. Wynikiem prac w Muzeum Archeologicznym w Murcji oraz Muzeum Miejskim zwanym *Factoría Romana de Salazones* w Puerto de Mazarrón było opracowanie amfor lokalnych i importowanych pochodzących z zatoki Mazarrón, położonej na południu tego regionu. Zabytki pozyskane z bagrowań w tej zatoce, prowadzonych od końca XIX wieku, przechowywane są w Muzeum Archeologicznym w Murcji, jak i magazynach Muzeum Miejskiego *Factoría Romana de Salazones* w Puerto de Mazarrón (Modrzewska-Pianetti 2019: 57–126). Do prezentowanego opracowania wybrałam amfory znajdujące się w stałej ekspozycji MAM, które mają różne pochodzenie i miejsca znalezienia, a nie były przedmiotem cytowanego wyżej opracowania. Wspólną cechą amfor znajdujących się w gablotach sal muzealnych jest ich dobry stan zachowania, co jest zrozumiałe w aranżacji ekspozycji przeznaczonej do celów edukacyjnych. Istnieje także strona internetowa MAM, gdzie dwie z opracowanych przeze mnie amfor są ukazane, lecz ich typologia nie jest poprawna².

Zarys historii Muzeum Archeologicznego w Murcji (MAM)

Zarys historii MAM opracowuję na podstawie danych uzyskanych od dyrektora Luisa Enrique de Miguel Santed i jego publikacji tematycznej (De Miguel Santed 2019). Historia rozpoczyna się od dekretu hiszpańskiego wydanego przez *Ministero de Fomento* (Ministerstwa Rozwoju) z 1864 roku, kiedy powołane zostają Muzeum Sztuk Pięknych i Muzeum Archeologiczne w Murcji (il. 1). Początkowo pomieszczenia na zbiory muzealne udostępniło Królewskie Towarzystwo Przyjaciół Kraju, następnie znalazły schronienie w Muzeum Archeologiczno-Artystycznym Prowincji Murcja. W końcu XIX wieku zbiory zależały od Dyrekcji Generalnej Nauczania Publicznego, a od 1910 roku przeniesione zostały do budynku dzisiejszego Muzeum Sztuk Pięknych Murcji. W 1921 roku na podstawie dekretu królewskiego Muzeum Sztuk Pięknych stało się własnością państwową. Dopiero w 1953 roku wydzielone zbiory archeologiczne zostały przeniesione do domu Kultury Bibliotek i Muzeów, gdzie mieszczą się do dzisiaj przy alei Alfonsa X el Sabio 7 w reprezentacyjnej dzielnicy Murcji. Następnie w 1966 roku oddano do użytku nowe pomieszczenia muzealne. Od 2003 roku Muzeum Archeologiczne jest zależne od Wspólnoty Autonomicznej Regionu Murcji i Dyrekcji do Spraw Dóbr Kultury. Aranżacja sal muzealnych, którą możemy dzisiaj oglądać

¹ Harmonia7/UMO2015/18/M/HS3/00248.

² <https://www.museosregiondemurcia.es/web/museosdemurcia/imperio-romano> (18.09.2021).

zakończyła się w 2007 roku. Muzeum Archeologiczne Murcji dysponuje nowoczesnym i przestronnym budynkiem przeznaczonym na magazyny położonym poza centrum miasta. MAM ma nowoczesne laboratoria, pracownie, bibliotekę, własne wydawnictwa, doskonałe elektroniczne inwentarze, które są w większości dziełem Luisa Enrique de Miguel Santed kształcącego z wyjątkową pasją nową kadrę muzealników hiszpańskich.



Il. 1. Patio Muzeum Archeologicznego w Murcji-MAM, Av. Alfonso X el Sabio 7. Projekt budynku z 1941 r. L. Moya i J.L. León (fot. I. Pianetti).

Amfory w ekspozycji MAM

W ekspozycji MAM dwie gabloty zostały przeznaczone na amfory i znajdują się w sali XVI i XVII. Amfory wystawione są wedle przybliżonej sekwencji chronologicznej po cztery w każdej gablocie. Taki układ wynikał ze względów estetyki muzealnej bardziej niż z przesłanek chronologii. W tym opracowaniu przedstawię zabytki wedle systemu przyjętego w aranżacji ekspozycji. Dane inwentarzowe którymi dysponuję otrzymałam dzięki uprzejmości Luisa Enrique de Miguel Santed do wykorzystania w publikacji (Modrzewska-Pianetti 2019: 106–107). Nie wszystkie eksponowane amfory mają dokładnie określone miejsce znalezienia, co wynika z długiej tradycji tworzenia kolekcji nie tylko z odkryć terenowych, ale darowizn. Wedle informacji Luisa Enrique de Miguel Santed, w inwentarzu MAM amfory z sygnaturą MAM/DA to zbiór sprzed 1985 roku, zaś po tym roku zabytki sygnowane były MAM/CE i numerami, co odnosi się do inwentarza muzealnego, ponadto zabytki mają własny numer. Zapis muzealnego inwentarza MAM/CE dotyczy większości amfor wymienionych w inwentarzu.

Amfory w sali XVI MAM (il. 2)

W gablocie 3 sali XVI na pierwszym piętrze wystawione są cztery amfory. Pierwsza z lewej to amfora fenicko-punicka **Maña B3**. Amfora nie ma danych inwentarzowych w katalogu elektronicznym. Należy ona do rodziny amfor tzw. workowatych wywodzących się z kultury fenickiej VIII–VII w. p.n.e. Najstarsze amfory tej rodziny znajduwane są w Andaluzji a od VI w. p.n.e. do końca II w. p.n.e. oraz były imitowane w warsztatach na terenach Lajetanii (Vallès, Barcelonie, Maresme, Baix Llobregat) czyli wybrzeżu Katalonii (Miró 1983–1984). Znanych jest wiele form nawiązujących do tradycji fenicko-punickiej. Ta wystawiona w gablocie MAM jest najbardziej zbliżona do form znanych z Ampurias i Ullastret datowanych na VI–II w. p.n.e. (Miró 1983–1984: il. 1). Taka forma amfory znana jest z wraków Dramont D przy wybrzeżu Francji oraz Binisafuler przy Minorce (Miró 1983–1984: il. 6.2. Sciallano; Sibella 1991: 74). Interesujący jest załadunek wraku Cabrera 2 (Majorka), gdzie amfory Maña B3 występują obok grecko-italskich i ebusitańskich, co jest świadectwem łączonego handlu w okresie około 200 r. p.n.e. (Asensio i Villaró 2010: il. 4B). Pojemniki Maña B3 były wielofunkcyjne, a miejsca znalezienia przy magazynach wskazuje, że mogły służyć także na ziarno. Niektóre egzemplarze były żywicowane wewnątrz, dlatego możliwe, że służyły na przetwory rybne. Podobne formy amfor znane są z Cypru, Izraela, Sycylii i Sardynii, ale brak analiz laboratoryjnych nie pozwala na sprawdzenie proveniencji dla ich szerokiej dystrybucji.



Il. 2. Amfory w sali XVI MAM (fot. I. Pianetti).

Kolejna amfora, druga od lewej, z gabloty 3, to **Dressel 11** betycka, odnaleziona w Mina Marina, Portmán (Kartagena) sygnowana jest MAM/CE 100983. Miejsce jej znalezienia to *sierra* ciągnąca się od Portmán antycznego *Portus Ma-*

gnus w rejonie Kartageny do Cabo de Palos, półwyspu przy *Mar Menor* (il. 3). To tereny o złożonej geologii, które obfitują w miejsca wydobywania minerałów i metali od okresu antycznego (Del Ramo Jiménez, Guillén Mondéjar 2009: 16–18. Antolinos Marín 2010: il. 1). Amfory służyły do zaopatrzenia górników pracujących w kopalniach i mieszkających w ich pobliżu. Opisywana amfora to jedna z najbardziej popularnych form służących na przetwory rybne szeroko rozprowadzana w prowincjach rzymskich w Europie w I w. n.e. Takie amfory często stanowiły załadunek zbiorowy obok amfor oliwnych i sztabek metali odnajdywane na wrakach basenu Morza Śródziemnego, na przykład Sud Lavezzi 2 w Cieśninie Bonifaccio czy Tour Saint Marie przy wybrzeżu Korsyki (Sciallano, Sibella 1991: 57; Liou 2001: il. V. 4–8). Amfora Dressel 11 należy do rodziny Dressel 7–11. Określenie Dressel 7–11 stosuje się gdy amfory tej rodziny są bardzo fragmentaryczne i nie można ustalić dokładnego typu. Amfory Dressel 11 produkowane były w licznych warsztatach nad zatoką Kadyksu i Algeciras (Corredor 2016: 68-67: il. 12.5; García Vargas 1998: il. 6.1; García Vargas, Bernal Casasola 2008: il. 3.5). Najstarsze były formy Dressel 7 i 9 z okresu późnorepublikańskiego (García Vargas, Bernal Casasola 2008: 664). W okresie augustejskim rodzina amfor Dressel 7–11 krystalizuje swoje formy typowe dla Betyki. W rejonie Kadyksu na początku naszej ery powstają warsztaty Dressel 7–11 w San Fernando i Galineras (Cerro de los Mártires) oraz Dressel 11 typową dla produkcji okresu julijsko-klaudyjskiego. Te amfory zostaną zastąpione przez inne formy zwane Beltrán IIA i IIB. Podobnie zmiany form następowały w warsztatach rejonu Algeciras, gdzie Dressel 11 produkowane były do okresu flawijskiego (García Vargas, Bernal Casasola 2008: 668). Dressel 11 dobrze są datowane na stanowisku Villanueva (Kadyks) na 2 połowę I w. n.e., podobnie jak znaleziska tej formy w Pompejach (García Vargas 1998: 99–100).



Il. 3. Szkic obszaru między Kartageną i Cabo de Palos gdzie znajdują się kopalnie metali i minerałów (opracowała I. Pianetti).

Trzecia amfora od lewej w gablocie 3, to typ **Dressel 1C** wywodzi się z rodziny Dressel 1 produkcji Italii tyrręńskiej przeznaczony na wino. Ta rodzina pojemników datowana jest od połowy II w. p.n.e. do początków I w. p.n.e. Amfory te były szeroko eksportowane na zachodnie obszary Morza Śródziemnego (Sciallano, Sibella 1991: 34). Amfora pochodzi ze znaleziska z Santo Ángel, Cabecio del Tesoro (Verdolay) oznaczona została MAM/CE 100984. To stanowisko położone na południe od Murcji jest jednym z ważniejszych odkryć archeologicznych okresu iberyjsko-rzymskiego tego regionu. To bogato wyposażona nekropola związana z istnieniem sanktuarium iberyjskiego (Tortosa Rocamora 2018). Typ amfor Dr 1 wywodzi się ze starszych, zwanych grecko-italskie, produkowanych na terenach południowej Italii. Istnieją podstawowe trzy warianty oznaczone Dressel A, B, C (Corredor 2016: 40, il. 3). Ten typ amfor imitowany był na wybrzeżu Katalonii i na południu w Dolinie Gwadalkiwiru, w zatoce Kadyksu i Algeciras. Ostatnie badania wskazują na możliwe imitacje w rejonie Malagi (Corredor 2016: 41). Imitacje hiszpańskie są nieco późniejsze od podstawowych produkcji tyrręńskich i dotyczą początków I w. n.e., jak to jest w przypadku produkcji rejonu Puerto Santa María czy Puerto Real (Kadyks) (García Vargas; Bernal Casasola 2008: 664, il. 2.6). Imitacje z Kadyksu naśladują dość wiernie pierwowzory italskie (García Vargas 1998: 73). Egzemplarze z Algeciras są datowane na 2 połowę I w. p.n.e. Koniec imitacji gaditańskich można wiązać z nieobecnością tych amfor w kontekście produkcji Galineras i Cerro de los Mártires (San Fernando) oraz Torre Alta (Puerto Real) w ostatniej dekadzie I w. p.n.e. W znaleziskach z *Hispalis* takie amfory pochodzą wyłącznie z produkcji Algeciras, rejon Kadyksu (Corredor 2016: 118, 127, 143). W znaleziskach z rejonu Kadyksu brak jest amfor Dressel 1C znaczonych stemplem czy *tituli picti*. Uważam, że omawiana amfora Dressel 1 C w MAM może być imitacją form w italskich wykonaną w Betyce.

W gablocie 3, czwarta od lewej to typ amfory z rodziny nazwanej w 1953 roku przez Ferdynanda Benoît (konserwatora Prowansji) – **grecko-italska**, wariant późniejszy, znaleziona w Mino Marina, Portmán (Kartagena) oznaczona została MAM/CE 100985 (Sciallano, Sibella 1991: 31). Tak jak w tym przypadku, wielostopniowe oznaczenie miejsc znalezisk jest powszechne w Hiszpanii ze względu na powtarzalność wielu toponimów. Na temat znaczenia tego regionu obfitującego w rudy metali i minerały pisałam przy omawianiu amfory Dressel 11 wystawionej jako druga od lewej w tej gablocie. Znalezisko amfory grecko-italskiej poświadcza zaopatrzenie rejonu górniczego w potrzebne towary, jak wino i *garum*. Amfory tradycyjnie, nazywane grecko-italskie, były produkowane od IV do końca II w. p.n.e. w wielu regionach, jak Sycylia, południowa Italia, wybrzeże adriatyckie oraz tyrręńskie. Rozwój tego typu był szeroko dyskutowany przez badaczy amfor oraz powstały różne propozycje typologiczne (Corredor 2016: 30). Te amfory są formą pośrednią między produkcjami greckimi i italskimi Dressel 1. Wcześniejsze egzemplarze przypominają

pojemniki greckie, a późniejsze italskie na wino były produkowane na wybrzeżu tyrreńskim. Amfory grecko-italskie imitowane były na wybrzeżu prowansalskim oraz od IV w. p.n.e. nad zatoką Kadyksu, na przykład w San Fernando od początku II w. p.n.e. (García Vargas 1998: 69–71; García Vargas, Bernal Casasola 2008: 664). Zapewne imitowano je także w dzisiejszej Katalonii, w rejonie Malagi i później nad dolnym biegiem Gwadalkiwiru (Corredor 2016: 31). Amfory przeważnie służyły do przechowywania wina, ale wtórnie mogły być używane na przetwory rybne, jak w *Baelo Claudia*. Wśród importów italskich znalezionych w zatoce Mazarrón na kilkadziesiąt innych importów z Italii jest 5 sztuk grecko-italskich (Modrzewska-Pianetti 2019: 69, il. 15.2). W *Hispalis* na ponad 90 amfor różnych typów są jedynie 2 amfory grecko-italskie zaś w znaleziskach z teatru rzymskiego w Maladze jest tylko jedna na ponad 200 egzemplarzy innych typów (Corredor 2016: 105, 129). Amfory grecko-italskie są bogato zadokumentowane na wrakach przy wschodnim wybrzeżu Półwyspu Iberyjskiego i przy Balearach (Asensio i Vilaró 2010). Znane i opracowane są wraki El Sec oraz Cabrera 2 (Majorka), Llazarret (Menorka), Bon Capó (Tarragona), Portaló (Gerona), datowane od III do II w. p.n.e. (Asensio i Vilaró 2010: il. 10, 11). Z pewnością te znaleziska podwodne wskazują, że amfory grecko-italskie były licznie importowane na Półwysep Iberyjski, zaś lokalne imitacje stanowiły mniejszość. Amfory grecko-italskie w ekspozycji MAM jest wariantem późnym z końca II w. p.n.e. i jest zapewne importem z Italii.

Amfory w sali XVII MAM (il. 4)

W gablocie 4 w sali XVII wystawione zostały amfory późniejsze niż te w gablocie 3 sali XVI. W tej gablocie w sali XVII jako pierwsza z od lewej znajduje się amfory typu **Beltrán IIB** (Sciallano, Sibella 1991: 60). Ma ona lekko uszkodzoną stopkę. W inwentarzu muzealnym oznaczona jest jako MM/DA 100113 i pochodzi z bagrowań w zatoce Mazarrón. Jest to typ amfory beetyckiej bardzo często spotykany w znaleziskach naziemnych, jak i na wrakach. Ich forma, choć bardzo charakterystyczna dla tego typu, nieznacznie różni się proporcjami. Produkowane były od połowy I do II w. n.e. z przeznaczeniem na przetwory rybne. Zachowały się resztki ości rybich w amforach tego typu, odkrytych na wraku Bou Ferrer, Vila Joiosa przy wybrzeżu Alicante (De Juan Fuertes et al. 2011: 190; De Juan Fuertes et al. 2021). W niektórych warsztatach jak Los Matagallares, Granada, produkowane były do początków III w. n.e. (Corredor 2016: 71). Są to amfory różniące się między sobą jedynie wielkością i produkowane były w ponad 20 warsztatach głównie w rejonie zatoki Kadyksu (Corredor 2016: 71–72; García Vargas 1998: il. 9). Zostały wyróżnione dwa podtypy A i B w zależności od chronologii (García Vargas 1998: 108–110, il. 7.2, 7.3). Największymi centrami produkcji tych amfor były Villanueva i Puente

Melchior (Puerto Real) oraz w okolicy Jerez z wyjątkiem El Almendral (García Vargas 1998: 110). Znane są też produkcje z Huerta de Rincón (Torremolinos) w rejonie Malagi (García Vargas 2001: 86). Nieco później niż w rejonie Kadyksu typ Beltrán IIB produkowano nad zatoką Algeciras w warsztatach Venta del Carmen en Los Barrios i Villa Victoria w San Roque (García Vargas, Bernal Casasola 2008: 668). Na terenach *Hispania Ulterior* to 4,5 procent całości amfor w znaleziskach z Carmona, a w *Baelo Claudia* to 3,9 procent (Corredor 2016: 134, 143; González Blanco 1996: il. 1). W znaleziskach z zatoki Mazarrón jest 12 amfor tego typu na ponad 170 pojemników importowanych z Betyki (Modrzewska-Pianetti 2019: 82–83, il. 8). Stanowią one grupę drugą pod względem liczebności po amforach Dressel 20. Amfora w ekspozycji MAM zalicza się do form z II w. n.e. i może pochodzić z pracowni w Algeciras.



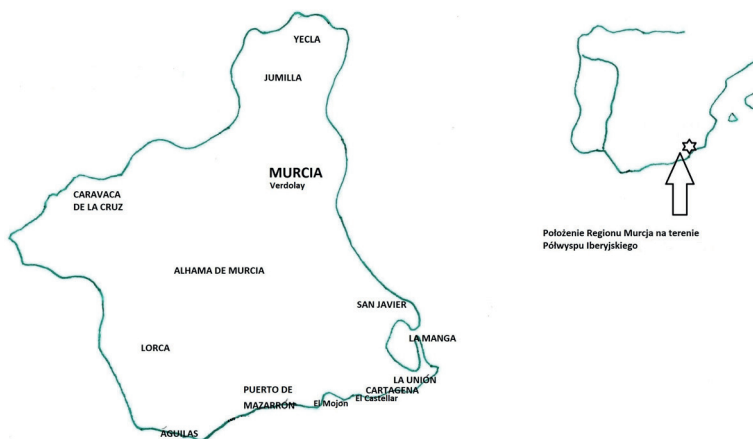
Il. 4. Amfory w sali XVII MAM (fot. I. Pianetti).

W gablocie 4, druga od lewej to amfora północnoafrykańska typ **Africaine III B** (Bonifay 2016: il. 5.21; Bonifay 1993: 21, A-AFR-25/1). Amfora oznaczona jest w inwentarzu MAM/CE 101018 i zapewne jest znaleziskiem z regionu Murcji. Została zrekonstruowana i ma dorobioną stopkę. Ten typ produkowany był w Byzacenie, Zeugitanie około 300–400 r. n.e. (Bonifay 2016: 596). Nie jest pewne czy służyły do wina. Ostatnie badania analityczne wskazują, że warianty tej formy mogły służyć do różnych produktów (Woodworth et al. 2015: 53). Tego typu amfory znane są ze znalezisk w Katalonii i wedle opracowania materiału z Tarragony należą do rodziny typu Keay XXV, mającego wiele wariantów. Na Półwyspie Iberyjskim znane są z licznych znalezisk w regionie Murcji, jak te egzemplarze z Puerto de Mazarrón (Pérez Bonet 1988: 482, 488, il. IV.2). Ten typ amfor należy do najczęstszych znalezisk w basenie Morza Śródziemnego (Keay 1984: il. 23.1; Remolà Valverdú: il. 27.1–9).

W gablocie 4, trzecia od lewej to amfora typu **Agora K 109** produkowana w kręgu egejskim. Amfora zapewne pochodzi ze znalezisk regionu Murcji i oznaczona jest w inwentarzu MAM/CE 101020. Takie amfory zapewne służyły na wino, gdyż bywają impregnowane wewnątrz żywicą. Znajdywane są w kontekstach znalezisk śródziemnomorskich III–IV w. n.e. i pod wodą w zatoce Fos u wybrzeży Prowansji (Sciallano, Sibella: 98). Według źródła *Archaeology data Service Roman Amphorae: digital resource 2014* amfora Agora K 109 jest mylnie identyfikowana z Keay³. Ten typ amfor był rozprowadzany na wybrane obszary śródziemnomorskie (Caravale, Toffoletti 1997: 169). Wyjątkowe znaleziska pochodzą z wód przy wyspach Kanaryjskich, jak ten egzemplarz w Museo Canaria, La Palma de Gran Canaria oraz inny pochodzący ze znaleziska Playa de la Cocina, La Graciosa (Mederos Martín, Escribano Cabo 2002: 3, il.3; Escribano Cabo, Mederos Martín 1996: 92, il. 1, 11). Można zauważyć, że te amfory nie są notowane w dobrze opracowanych przez S.J. Keay (1984) i J.A. Remolà Vallverdú (2000) w kontekstach Katalonii, jak np. w Tarragonie. Przeciwnie jest na terenach Afryki północnej, Egiptu, Grecji i południowej Francji.

W gablocie 4, ostatnia amfora po prawej stronie to typ **El Mojón IA** (Berrocal Caparrós 2012: 260, il. 1). W inwentarzu nosi numer MAM/CE 101019 i pochodzi ze znaleziska w El Castella, Puerto de Mazarrón, Mazarrón (il. 5). Istotne są wymiary podane w inwentarzu; wys. 70 cm, średnica wylewu 7,5 cm. Są to wymiary niemal standardowe dla formy IA w przeciwieństwie do większych form I B. Amfory tego typu zwane są *spatheia*. Takie formy produkowane były w warsztatach północnej Afryki ale także w pracowniach na wybrzeżu Kartagenu (Berrocal Caparrós 2012: il. 1). Powszechnie używane były na sosy rybne lokalnej produkcji od połowy IV do VI w. n.e. Ich dystrybucja poza region Murcji pozostaje do zbadania, gdyż zbliżone formy, znane z wraków, dotąd uważane były za wyroby północnoafrykańskie. W znaleziskach naziemnych na wybrzeżu regionu Murcji stanowią 80 procent znalezisk (Berrocal Caparrós 2012: 260–262). Powszechne są w znaleziskach pochodzących z bagrowań w zatoce Mazarrón, co mogłam stwierdzić przy opracowaniu amfor z tej zatoki w depozycie *Nave* MAM (Modrzewska-Pianetti 2019: il. 9, 13.5). Również w znaleziskach z tej zatoki stanowią większość na kilkanaście innych typów amfor lokalnych produkowanych na południowym wybrzeżu regionu Murcji. Amfory lokalne El Mojón IA to w znaleziskach z zatoki Mazarrón, najliczniejsza grupa amfor po importowanych pojemnikach z Betyki. Ich chronologia jest zawężona do okresu późnoantycznego w stosunku do wcześniejszych importów amfor betyckich (Modrzewska-Pianetti 2019: il. 11).

³ University of Southampton (2014). *Roman Amphorae: a digital resource* [data-set]. York: Archaeology Data Service [distributor]. <https://doi.org/10.5284/1028192>



Il. 5. Najważniejsze miasta Regionu Murcja z zaznaczenie miejsc produkcji amfor lokalnych na wybrzeżu południowym (opracowała I. Pianetti).

Zakończenie

Amfory wystawione w MAM zostały dobrane wedle kryterium edukacyjnego. Ekspozycja jest prawie kompletna, dlatego zwiedzający mogą poznać i porównać ich formy. Są wystawione wedle chronologii począwszy od tych wcześniejszych do późniejszych. Pochodzą z różnych znalezisk w regionie Murcji i są świadectwem różnorodności importów oraz wyrobów produkcji lokalnej. W muzeum znajduje się również poglądowa makieta załadunku statku wypełnionego amforami imitującymi Dressel 1 (il. 6).



Il. 6. MAM makieta z przedstawieniem załadunku amfor na statku (fot. I. Pianetti)

Niniejsze opracowanie ma na celu weryfikację, skorygowanie i uzupełnienie dotychczasowych danych (znajdujących się m.in. na etykietkach muzealnych), dotyczących amfor eksponowanych w Muzeum Archeologicznym w Murcji. Zwiedzającym ekspozycję, w tym polskim odbiorcom, pozwoli na poznanie amfor z ich przeznaczeniem (tak produkcji lokalnej, jak i importowanych), które trafiły do muzeum z różnych znalezisk archeologicznych z terenów wspólnoty autonomicznej Murcja.

Bibliografia

- Antolinos Marín, J.A. et al. (2010). „Las minas romanas de Carthago Noua. Avance de las investigaciones en la Rambla del Abenque (Sierra de Cartagena)”. *Revista MASTIA* 9. 151–177.
- Asensio i Vilaró, D. (2010). „El comercio de las ánforas itálicas entre los siglos IV y I a. C. y el problemática en torno de las modalidades de producción”. *Bolletino di Archeologia* on line vol. speciale B/B8/3. 23–41. <http://www.archeologia.beniculturali.it/pages/publicazioni.html>
- Berrocal Caparrós, M.C. (2012). *Producciones anfóricas en la costa meridional de Carthago-Spartaria*. W: D. Bernal Casasola, A. Ribera i Lacomba (red.). *Cerámicas hispanorromanas II: producciones regionales*. Cádiz: Universidad de Cádiz. 255–277.
- Bonifay, M. (2016). *Amphores de l’Afrique romaine: nouvelles avancées sur la production, la typologie et le contenu*. W: R. Járrega Domínguez; P. Berni Millet (red.). *Amphorae ex Hispania: paisajes de producción y consumo*. II Congreso de cerámica antigua (SECAH) Ex Officina Hispana 10–13 diciembre Tarragona 2014. Tarragona: Instituto Catalán de Arqueología Clásica (ICAC). 596–611.
- Caravale, A., Toffoletti, I. (1997). *Anfore antiche. Conoscerle e identificare*. Formello: IRECO.
- Corredor, M. (2016). *Comercio anfórico y relaciones mercantiles en Hispania Ulterior (siglos II a.C.-II d.C.)*. [=Còl·lecció Instrumenta 52]. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- De Juan Fuertes et al. (2011). *El pecio Bou Ferrer: un velero de comercio naufragado en la costa de Vila Joiosa*. W: A. Espinosa (red.). *La Vila Joiosa. Arqueologia i Museu* [Museos Municipales en el MARQ]. Alicante: Universidad de Alicante. 178–197.
- De Juan Fuertes et al. (2021). *El pecio Bou Ferrer (Villajoyosa, Comunidad Valenciana, España). Investigación, conservación y divulgación de un yacimiento subacuático excepcional (2012–2019)*. Alicante: Quinta Impresión, SLU.
- De Miguel Santed, L.E. (2019). *Historia del Museo Arqueológico de Murcia (MAM)*. W: I. Modrzewska-Pianetti, J.A. Molina Gómez (red.). *Contactos comerciales de la Región de Murcia (España) con el mundo mediterráneo en la Antigüedad. Fuentes arqueológicas e históricas*. Varsovia: Instytut Archeologii UW. 21–27.
- Del Ramo Jiménez, A., Guillén Mondéjar, F.G. (2009). “Historia geológica de la Región de Murcia”. *Eubactria* 23. 1–18.
- Escribano Cobo, G., Mederos Martín, A. (1996). „¿Ánforas romanas en las islas canarias?. Revisión de un aparente espejismo histórico”. *Tabona. Revista de Prehistoria y de Aqueologia* 9. 75–98.
- García Vargas, E. (1998). *La producción de ánforas en la Bahía de Cádiz en época romana. (siglos II A.C.-IV D.C.)*. Écija (Sevilla): Editorial Graficas Sol.
- García Vargas, E. (2001). *La producción de las ánforas “romanas” en el Sur de Hispania. República y Alto Imperio*. W: G. Chic García et al. (red.). *Ex Betica Amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano*. Actas del Congreso Internacional (Écija-Sevilla 17–20 de diciembre 1998) vol. I. Écija: Gráficas Sol S.A. 57–174.
- García Vargas, E., Bernal Casasola, D. (2008). *Ánforas de la Bética*. W: D. Bernal Casasola, A. Ribera i Lacomba (red.). *Cerámicas hispanorromanas: un estado de la cuestión*. Cádiz: Universidad de Cádiz. 661–668.

- González Blanco, A. (1996). *Urbanismo romano en la región de Murcia*. Murcia: Universidad de Murcia.
- Keay, S.J. (1984). *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A. Typology and Economic Study: the Catalan Evidence*, vol. I, II. [=BAR International Series 196]. Oxford: BAR Publishing.
- Liou, B. (2001). *Las ánforas béticas en el mar*. W: G. Chic Garcia et al. (red). *Ex Baetica amphorae: conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano*. Actas del Congreso Internacional (Écija-Sevilla 17–20 de diciembre 1998. vol. III. Écija: Gráficas Sol S.A. 1061–1110.
- Martínez Alcalde, M. (2019). *Spatheion en Mazarrón (Murcia, España). Las producciones locales*. W: I. Modrzewska-Pianetti, J.A. Molina Gómez (red.). *Contactos comerciales de la Región de Murcia (España) con el mundo mediterráneo en la Antigüedad. Fuentes arqueológicas e históricas*. Varsovia: Instytut Archeologii UW. 29–56.
- Mederos Martín, A., Escribano Cobo, G. (2002). *Los aborígenes y la Prehistoria de Canarias*. Vizcaya: G.Z. Printel.S.A.Z.
- Miró, J. (1983–1984). „Algunas consideraciones sobre las ánforas ibéricas Mañá B3”. *Pyrenae Revista de Prehistoria i Antiguitat de la Mediterrània Occidental* 20. 157–190.
- Modrzewska-Pianetti, I. (2019). *Las ánforas locales e importadas procedentes de Bahía de Mazarrón*. W: I. Modrzewska-Pianetti, J.A. Molina Gómez (red.). *Contactos comerciales de la Región de Murcia (España) con el mundo mediterráneo en la Antigüedad. Fuentes arqueológicas e históricas*. Varsovia: Instytut Archeologii UW. 57–126.
- Pérez Bonet, M.A. (1988). “La economía tardorromana del Suroeste Peninsular: el ejemplo del Puerto de Mazarrón (Murcia)”. *Antigüedad y Cristianismo* 5. 471–502.
- Raynaud, C., Bonifay, M. (1993). *Amphores africaines*. W: M. Py (red). *Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n.é.– VIe s. de n.é.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Lanquedoc, Ampurdan)*. [Mélanges d’Histoire et d’Archéologie de Lattes]. Lattara 6. Lattes: Print Book France.
- Remolà Vallverdú, J.A. (2000). *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis): siglo IV–VII d.C.* [=Co]lecció Instrumental]. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Sciallano, M., Sibella, P. (1991). *Amphores. Comment les identifier?* Aix-en-Provence: Édisud.
- Tortosa Rocamora, T. et al. (2018). *El santuario de la Luz (Santo Ángel, Murcia): hombre, fauna y ritual*. W: A.D. Navarro Ortega, E. Ferrer Albelda (red). *Trabajo sagrado. Producción y representación en el Mediterráneo Occidental durante el I Milenio a.C.* [SPAL Monografías Arqueología]. Sevilla: Editorial Universidad de Sevilla. 209–328.
- Woodworth M. et al. (2014). *The content of African Keay 25 / Africana 3 amphorae: initial results of the CORONAM project*. W: C. Oliverira et al (red). *ArcheoAnalytics: Chromatography and DNA analysis in Archaeology*. Esposende (Portugal): Nprint. 41–57. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01465470> (18.09.2021).

Prof. dr hab. Iwona Modrzewska-Pianetti – Full Professor, since 2012 the head of the Underwater Archaeology Department of the Faculty of Archaeology at the University of Warsaw. Participated in excavation projects in Spain and Italy, among others, at Tejada la Vieja (Tartessos Culture) near Seville, paleo-Venetian cemeteries of Padua, Roman theater at Asolo, Spanish excavations on Monte Testaccio, amphitheater at Virunum within the framework of the international Raffaello project. Author of five monographs, two in Polish and three in Italian. Her research is concentrated on trade relations between Spain and Italy, the application of archaeometry to pottery studies, archaeology of the Venetian lagoon and the Upper Adriatic.

e-mail: iwonamodrzewska@poczta.onet.pl